

ПРЕКЪСНАТ ДИАЛОГ

(Към творческия портрет на Павел Вежинов)

НИКОЛАЙ ФЕДОРЕНКО (Москва)

Това малко есе предлага размисли за изкуството на словото, за високото призвание и дълга на писателя, за книгите и техните съдби в далечното минало и днес.

Вече години наред поетичното творчество на най-древния китайски поет Цюй Юан (III—IV в. пр. н. е.) постоянно ангажира вниманието ми. Нека припомня, че тъкмо с името на този поет се определя появата на индивидуалното художествено творчество в Китай — плод на фолклорното словесно изкуство. Винаги ме е вълнувал въпросът, кои са причините за възникването и развитието на личното начало в поетичното творчество, както и какъв е характерът на взаимните връзки между индивидуалната поезия и народното творчество.

Другото, което винаги е поддържало у мен постоянния интерес, е също и съотношението между реалното и измисленото, между действителното и фантастичното в поезията на Цюй Юан. При него жизнената правда винаги е съпътствувана от художествената условност и е в органична връзка с нея. Така в прочутата си елегия „Ли сао“ („Скръбта на изгнаника“) поетът ни разказва как напоил коня дракон в езеро, в което всяка сутрин се къпе слънцето, завързал поводите за приказното дърво Фусан, зад което пък, казват, че слънцето се укрива, и тръгнал да поскита сред облаците:

И заповядах аз на Феникса във полет
и ден, и нощ покоя да не знай.
Задуха вятър, буря се надигна
и облаците ни приветстваха. . .

Ето как навлизаме в света на античния поет. . . Този свят съдържа всичко: отражение на мъките на поета — нравствени и физически, страдания и горчивина, излъгани надежди и самота. . . Но има в този свят и нещо друго — и душа, която се обновява, и дълбока вяра в победата на справедливостта и разума. Има и сърце, което умее да говори и с бъдещето — бъдеще, което се разгръща сред необятните простори на вселената и чийто вятър шуми над нас. Проследили полета на поетичната душа, ние виждаме крилата на исполински дракони, понесли Цюй Юан напред — в търсене на истината, през всички препятствия, към простора и волността на чувствата, към свободата.

С други думи, поезията на обхванатия от объркване и скръб Цюй Юан пресъздава образа на човек с високи нравствени качества, който по силата на определени причини от политически и социален характер бил лишен от възможността да разкрие изцяло своите способности и дарби. И нима още в древността изкуството, в това число и словесното, се е развивало вече в тясна взаимовръз-

ка с политиката, идеологията, религията, с художествената условност? И ако е така — не е ли това свидетелство за единството на човешкия свят?

Така достигахме до съприкосновение с изворите и традициите. Та нали традициите са живи и до днес, за да ни откриват тайните на човешкия дух, тайните на изкуството на словото в миналото и настоящето. Те ни обличават и с мъдростта — това сливане на истината, доброто и прекрасното. И аз упорито търсех черти на сходство в творчеството на хилядолетния титан на словото Цюй Юан и на другите художници на словото с ясната мисъл, че трябва да се търси не толкова новото, колкото вечното. Стремях се да открия онзи извор, от който хората пият от векове. Вярно, чудеса стават само понякога, но си струва зарад тях да се трудиш цял живот, с всички сили. В изкуството няма начало, няма и край. И трудно е да се определи кое идва от миналото, а кое — от бъдещето. Излишно е, струва ми се, да обяснявам, че в своите търсения аз се съобразявах и с различните условия на епохите, и с особеностите на творчеството на големия поет и прозаик. Всеки творец е неповторим, както е неповторим и всеки мислещ човек.

Срещата ми с Павел Вежинов и неговото творчество беше истинска награда за мен. Сякаш, както казват на Изток, самото разположение на звездите беше спомогнало за това.

Годината си отиваше. Това се усещаше и по оголените нивя, и по ниската бяла мъгла край реката, и по градската градина, където от почернелите клони тихо се сипеха увехнали листа.

Какво всъщност знаех аз за нашия съвременник Павел Вежинов? Няма да крия — далеч по-малко, отколкото за древния китайски поет Цюй Юан. От литературния справочник узнах, че Павел Вежинов е роден през 1914 г. в София. Завършил е Философския факултет на Софийския университет. Бил е сътрудник на прогресивни периодични издания, като „Литературен преглед“, „Изкуство и критика“ и др. През 1944—1945 г. е бил редактор във военния вестник „Фронтovac“. От различни издания и по-точно от книгата „Български повести и разкази“, т. 2, узнах, че Павел Вежинов е автор на сборниците с разкази „Улица без паваж“ (1939), „Дни и вечери“ (1941), на повестите „Втора рота“ (1949), „В полето“ (1950), на романа „Сухата равнина“ (1951—1952), посветен на социалистическото строителство в Добруджа.

От сп. „Септември“ (1961, кн. 1) научих, че Павел Вежинов е автор и на четири фантастични повести — „Сините пеперуди“. В тях са поставени въпросите за нравствените отношения в бъдещето, за съдбините на творческата личност, за развитието на „Прометеевото“ начало, разкрита е същността на хармонията между рационалното и емоционалното, като емоционалността е изведена като една от главните движещи сили на човешката личност.

Останалото ми разказа самият Павел Вежинов.

— Детството и юношеството ми съвпаднаха с първите години на светската власт — най-трудния период в изграждането на социалистическата държава — започна моят събеседник. — Българският народ, страдащ под гнета на царизма, виждаше в своите руски братя пример, надежда за спасение. Успехите на Великата Октомврийска социалистическа революция помогнаха в борбата на българските трудещи се за освобождение. Голямо влияние както върху развитието на революционното движение в страната, така и върху формирането на едно цяло поколение български писатели оказа и светската литература и изкуство.

От историята на литературата е известно, че не един майстор на българското художествено слово се е формирал под влиянието на руските и светските писатели.

— Ние сме се учили — продължи Павел Вежинов — от Чехов и Блок, от Серафимович и Демян Бедни, от Толстой и Шолохов. В онези години съветската литература бе за нас главната надежда, светлината, огряваща пътя ни към бъдещето.

Като изтъкна колко труден е бил пътят на съветската литература в царска България през полицейските и цензурните бариери, Вежинов подчерта, че въпреки всичко книгите на младите съветски писатели прониквали и се разпространявали в България, въздействували за повишаване на революционния дух на масите.

— Съдбата отреди на нашето литературно поколение полулегално, а понякога и нелегално положение — продължи Павел Вежинов. — Ние нямахме или почти нямахме свои литературни вестници и списания. За нас бяха плътво затворени вратите на всички известни издателства. Нямахме друг изход, събирахме се в конспиративни квартири и спорехме, спорехме до безкрайност. Но не мислете, че сме водили дискусии върху собствените си книги. Върху нашите бойни знамена бе изписано друго: върху едни — „Разгром“ на А. Фадеев (него ние препрочитахме буквално до корици), върху други — „Ден втори“ на Иля Еренбург. Не всички тогава разбираха, че това бе едно знаме, което ни водеше по същество към една цел — към формирането на ново, комунистическо съзнание. Особено много спорехме тогава върху романите на Шолохов „Тихият Дон“ и „Разораната целина“.

Когато фашистка Германия нападна Съветския съюз — добави Вежинов, — ние вярвахме, че онази стомана, закалената от Островски стомана, не ще може да бъде пробита и от най-мощните бронебойни снаряди. Ние бяхме уверени, че е несломно духът на Чапаев и Левинсон. Ние вярвахме, че „железният поток“ на съветските хора не само ще съхрани своята неизтощима мощ, но и ще съумее, и то в най-скоро време, да създаде онова, което веднъж вече бе създал — стоманен щит на Родината.

За да разбере моят събеседник интереса ми към неговото творчество, аз споделих с него своите търсения, свързани с творчеството на Цюй Юан.

Дълго преди да се срещна лично с Павел Вежинов, аз с голям интерес четях неговите книги. Сред първите му произведения, с които се запознах, беше романът „Нощем с белите коне“. Това бе и първото му въздействие върху мен. Порази ме неговата многоплановост, мащабност, както и дълбочината, с която са поставени нравствените проблеми. „Нощем с белите коне“ е книга за разбирателството между хората в условията на съвременния ни живот, книга за самостата, за връзката на поколенията, за тяхното съперничество и сътрудничеството им, за човешката вяра и безверието, за силата на разума, за вечния и незадоволен стремеж на човека към красота и съвършенство. . . Това за българската литература не е просто само един обикновен факт! Това е произведение с подчертано обществен резонанс.

Както вече споменах, за мен не бе тайна, че през годините на творческата му зрелост в правено извисената проза на Павел Вежинов започват да проникват елементи на художествената измислица, изпълнена с изящество и тайнствена загадъчност. В новелите му от сборника „Сините пеперуди“, в повестта „Езерното момче“ и в романа му „Гибелта на Аякс“ ние се срещаме с фантастична обстановка, с необикновено стечение на обстоятелствата и живота на героите като цяло. В такива произведения като „Бариерата“ и „Белият гущер“ фантастичното начало е по-скоро един от аспектите на повествованието. Така младата Доротея, героинята от повестта „Бариерата“, живее дълго с мисълта, че не е като останалите хора. Доротея вярва, дълбоко е убедена, че може да лети. И тази мисъл постоянно я преследва, постоянно я преследва желанието ѝ да лети. При Доротея това не е насън, както понякога се случва на всички ни. Това, разбира се, е странно явление и съвсем необикновено. Между впрочем,

макар и създаден да ходи, човек никога не се е отказвал от мислите си за полет. И е летял. Неведнъж е летял и насън, и в действителност.

Отдавна е известно, че полетите на човек насън са свързани може би не само с физическото състояние, но и с духовния му ръст. В такъв случай човек сякаш пораста, става по-зрял. При това, че летим, на нас ни се присънва не само в детските и юношеските ни години. Наблюденията показват, че човек лети във всяка възраст. Още преди появата на летателните апарати опитите за действителен полет са си оставали привилегия на най-мъжествените, да не кажем, на най-отчаяните люде. Най-вероятно е те да са се стремели към висините, за да видят нещо необикновено — нови хоризонти, нови далнини. Това ги правело действително неудържими, разпалвало в тях непреодолима стаст, придавало им сили. Те жадували за подвизи, мечтаели да се реят над земята като волни птици. Нима можем да ги упрекнем за това!

Нека си спомним във връзка с това, как един от героите от пиесата „Опит за летене“ на съвременния български драматург Йордан Радичков изказва предположението, че хората са произлезли от птиците. Човекът е, смята той, една отучила се да лети птица. Но само временно отучила се. Критиката е оценила тази пиеса като поетично, фолклорно по дух художествено произведение. И както отбелязва един от критиците, за да предаде истинското усещане за това чудо, на самия автор му е било нужно, работейки над сюжета, да се възвиси и полети към волните небесни простори.

В предисловието си към повестта „Барьерата“ Лев Озеров отбелязва: „Очертавайки пътя на писателя от старите му разкази, повести и романи до днешните му произведения, аз не бих могъл да предположа една такава остра психологическа драма, дръзко и свободно съчетаваща условността и реалността на художественото писмо“ („ИЛ“, 1982, кн. 9, с. 200).

Наистина твърде странни са понякога пътищата, по които се движи човешката мисъл, на пръв поглед възникват неочаквани асоциации. . . Като четем произведенията на Павел Вежинов, непрестанно ни съпровожда мисълта за фантастичната убеденост на автора във верността на собствените му наблюдения. При това той често си задава въпроси като човек, който умее да прави това: щом хората си задават въпроси, те значи мислят, това означава, че са живи. В това е разковничето на постоянното научно самосъзнание и усъвършенствуване, а науката, както е известно, е една от най-системните прояви на културата, на човешката цивилизация. Най-странното е, че се намират в литературата и такива нейни „защитници“, които твърдят, че макар да е част от човешката култура, литературата все пак не е наука, подчинена на точните данни; в литературата, видите ли, всичко може да се обърне с главата надолу. Но ние много добре знаем, че в нашия век литературата твърде близко се доближава до науката както по характера на своите интереси и търсения, така и по съдържанието на анализирани проблеми и явления.

Финалът на повестта „Барьерата“ е трагичен. Основният психологически момент е: Доротея е намерена мъртва върху асфалта. Коя е причината? Нейното душевно състояние? Или емоционалната ѝ възбуда? Изглежда, че тя е паднала от голяма височина: човек трябва да носи отговорност за всяка своя стъпка, защото всяка крачка в живота е първа и последна. Странното е, че Доротея е намерена доста далеч от дома, в който е живяла. Как да се обясни това? Дали не като състезание в надбягване между надеждата и отчаянието? По този начин фантастичното придобива в повестта „Барьерата“ определени психологически измерения, като прониква в съвременната действителност, в делничния живот на хората и в техните взаимоотношения.

Известно е, че художниците първи откривали психологическите области, които в последствие по-задълбочено разработвали учените. Струва ми се, че

точно тук намираме най-точния израз на творческото кредо на Павел Вежинов: точното и изразително разкриване на истината, на реалността на битието. Няма съмнение, че авторът се е стремил да разкрие характера на необикновената Доротея в диалектическа светлина, при цялото психологическо своеобразие и многоплановост на образа ѝ.

Доротея е човек, който се стреми да престъпи прага на невъзможното, да извърши нещо, непосъщщо на човешката природа. Павел Вежинов показва как стремежът и убеждението на героинята ѝ придават необикновена духовна сила, неизбежно я тласкат към заветната цел. И ние сме свидетели как Доротея успява да осъществи своето силно желание, да преодолее привличането, да се откъсне от земята, да се извиси над шаблона, егоцентризма, бездарността и страха.

Дали това не е експеримент? И не е ли той твърде рискован и жесток? Няма сериозно изпитание, което да не крие опасност. Разбира се, в суровата проверка на собствените сили в живота Доротея не е нито първата, нито последната. Едва ли бихме могли даси обясним постъпката ѝ като резултат от душевна беззащитност. Но как да си обясним тогава човешката вяра в правдата, несломимата воля на духа и способността за саможертва?

И все пак, едва ли всеки читател ще остане убеден в реалността на полета на героинята. Това, разбира се, е така, но означава ли това отричане на възможността за експеримент, и то опасен експеримент? Много зависи от това, как ще погледнем на нещата. От обичайна гледна точка това, разбира се, е невероятно, а от необичайна — дръзка, предизвикваща въображението гледна точка?! Не е нужно да доказваме тук, че понякога и добродетелните подвизи могат да нанесат вреда, ако не са окрилени от разума. Нима не е известно, че почти всяка добродетел, доведена до крайност, се превръща в порок, в пакост? Но, от друга страна, не се знае дали Доротея не е извършила тази постъпка благодарение на някаква способност да предвижда и предусеща, способност да се взре в нашата действителност от висотите на бъдещето!

Да си спомним думите на доктор Юрукова, която в романа следи състоянието на Доротея — „... това не е чак толкова глупаво или страшно, колкото си мислите. Ние все още не познаваме нито всичките възможности на човешкото съзнание, нито пък докъде може да стигне развитието на мислещата материя.“

На Владимир Солоухин принадлежи мисълта, че науката с нейните изненади и умозакljučения е призвана да организира, така да се каже, интелектуалната страна на човешкото съзнание. Поезията пък, като едно от разклоненията в дървото на изкуството, е призвана да организира емоционалната страна на съзнанието. С други думи, ако науката е паметта на ума, изкуството е паметта на чувствата.

И ние се убеждаваме, че образът на Доротея е трагичен образ, вътрешно разкъсан от полярни противоречия. В него противоборствуват различни, да не кажем, несъвместими начала — здравият смисъл и непреодолимата страстност, жажда за действие-полет и някаква съдбова обреченост. В този смисъл фантастичното тук служи на художника като средство да покаже важни проблеми на нравствеността, да изследва душевния свят на съвременника и емоционалната му природа. Всичко това показва, че фантастичният момент е явление, което не е изолирано, а по-скоро органически свързано в зрялото творчество на писателя. То несъмнено внася своите особености в психологическото проникване в живота на човека и обществото, носи в себе си елементи на утвърждаване и отрицание, които съответствуват на реалистичните възгледи на художника, на неговата концепция за личността в съвременното общество. Тази мисъл вълнува и тревожи автора. И според мен не само автора.

— Какво е Вашето мнение за същността на фантастичното в художественото творчество? — попитах аз Павел Вежинов, след като си харесахме една пейка в градината и удобно се настанихме под клоните на есенните кленове.

— Корените на фантастичното — без да бърза, заговори моят събеседник — всъщност се намират в самите нас, макар че ние сме неразделна част от обективната действителност. Впоследствие някои от тези представи са систематизирани в най-различни суеверия, митове и дори религиозни учения. Понякога фантастичното представлява израз на отделни наши стремежи и надежди, свързани с действителността. Така постепенно възниква изкуството, което отразява нашите фантастични представи или изразява нашите копнежи. Фантастичното, както самата дума ни подсказва, има пряко отношение към човешкото въображение, чиято същност, роля и значение са все още слабо проучени от хуманитарните науки. С пълно основание може да се спори дали фантастичното не е по-съвършеният начин за отражение на обективната действителност.

Във връзка със забележката, че фантастичното, както знаем, води началото си още от далечни отминали времена на човешкото творчество — например в Китай, — Павел Вежинов каза:

— Откоleshното съществуване на фантастичното като художествена форма е оправдано най-вече от неговото реално присъствие в човешкото съзнание. Още преди да се появи литературата като писмен начин за създаване на художествени образи, фантастичното е присъществувало в устното художествено творчество под формата на легенди, приказки и предания. Аз не познавам по-съвършено отражение на фантастичните възгледи на хората от народните приказки.

По-нататък Павел Вежинов отбеляза, че никога не го е интересувала чистата фантастика и че фантастичното начало в неговото творчество е само видимата, външната страна на явленията.

— Винаги са ме интересували проблемите на вътрешния свят на хората, проблемите на човешкия свят, проблемите на съществуването на човешкото общество. И все пак, ако писателят напълно съзнателно се залавя с проучване на определени научни проблеми, пряко засягащи живота на човешката личност или на човешкото общество, той е длъжен да прави това с изключителна добросъвестност. Но дори и в този случай критерият трябва да бъде художествената убедителност на книгата, а не силата на научните доказателства. Аз самият преминах по този труден път, когато писах романа „Везни“. Искрено се надявам, че съм създал не някой хибрид, а реална действителност. . . Но нека не забравяме, че при съединяване на научно-техническите знания и фантастиката най-често се раждат посредствени художествени хибриди.

Известно е, че истинският художник, когато види например в съвременното буржоазно общество една система от бездушно господство на механизми, често си поставя задачата да изследва феномена на технократското съзнание, което е не само несъвместимо, но и откъснато от личностните прояви на човешката душа. Защото човешките емоции, придобити през дългия път на еволюцията — способността да се чувствава и обича, да се страда и скърби, — не могат да бъдат подменени с дейността на компютрите, нито с математическата кибернетика. Нима могат да се вложат всички най-трепетни движения на човешката душа в аритметичните таблици и схемите на машинната техника? Та нима един компютърен механизъм е способен да улови и изрази всички онези придобивки на човешкия дух, които са се натрупвали в продължение на целия неповторим процес на формиране на човека?

Едва ли мъртвият метал, дори и във формата на най-съвършена машина, би проявил способност да спре за миг пред чудото на прекрасното и съвършенното — при вида например на мигащата в небесната шир звезда, пред ромона на

планинския поток? Нима е способна една машина да отличи злото от доброто, презрението от любовта? Уви, само компютрите, и то най-съвършените, могат да ни предложат най-много само един оптимален вариант за изпълнение на зададената програма. А какво става с личността, с нейното емоционално своеобразие, с особеностите, характерни за всяка индивидуалност? Кой би ни открил тайните на цветните сенки по пладнѐ? Може би машинното митотворчество? Едва ли съществува друго нещо освен реалистичния метод, което, макар и изпълняващо същите функции, да не вреди на художественото постигане на действителността, на нравствения свят на човека. Кой друг метод освен реализма може да предостави на писателя възможността да разкрие тенденцията в развитието на обществения живот, даже много преди още той да се е превърнал в обективно явление?

Несъмнено в основата на творчеството на Павел Вежинов лежи жизненото начало, а жизненото съвсем не отхвърля условното. Напротив, твърде често щедро го обогатява, подсилва смисъла на истински художественото, задълбочава образното въздействие. Павел Вежинов е открил свой начин за обобщение на сякаш противодействащите си начала — на чисто реалното и условно-символичното. Невероятното, фантастичното в неговите произведения ни изглежда сякаш по-правдиво от редица най-обикновени неща, та дори и от самото знание. В този смисъл не е случайна фразата на Айнщайн: „Фантазията е много по-важна от знанието“ („Симфония“, с. 247).

По отношение на фантастическата измислица Ф. М. Достоевски отбелязва, че фантастичното в изкуството има свои граници и правила. Фантастичното трябва така да се съчетае с реалното, че да му се повярва, така както и на реалното. Една доста точна формулировка на фантастичното. С тази непосредствена близост с реалното се обяснява въздействието и на древната митология, и на фантастическия реализъм на Гогол, Булгаков, на магическия реализъм на Габриел Гарсиа Маркес и на научната фантастика независимо от техните разлики и сходства. Фантастичното начало подсилва някоя страна от контура на реалното, философски обобщава, допринася за по-релефна изява, към по-силен акцент на определени особености на явленията и образите. Дали не затова светът на Гогол, светът на Достоевски, Булгаков и Маркес са не само просто история? Не, ние се потапяме и живеем в тези светове абсолютно реално — с нашите си радости и сълзи, с нашите си откровения, открития и гняв.

Ето защо ни прави впечатление високата художествена изразителност на превъплътената жизнена правда. С други думи, това е едно възприемане на нравственото начало като извънестетическо явление — възприятие непълно, обеднено, отдалечаващо се от литературата като словесно изкуство.

Като говори за нравствената същност на правдата, В. Распутин например добавя: „Без нея писателят не съществува.“ Това е една правда на епохата, на времето в образа на човека. И тя изисква пълнота, а не субективна изборност при възприятията, чувство за цялото, а не предпочитания на частното пред цялото. Стремещът към пълнота одухотворява истинското художествено слово. И възникващата в този процес многозначност е несъвместима с отделни индивидуални писмени истини, с рецепторен подход към живота. Класиката ни демонстрира тази пълнота. Класиката ни призовава да се замислим за откриването на онзи герой, който е може би „цялото човечество в лицето на един човек“ (Белински за Фауст). Това ние можем да възприемем като „естетическа кулминация“, при която „се разкриват многостранните връзки между човек, народ, човечество в тяхната глобална и едновременно битова органична неразривност“ („ЛГ“, 1984, бр. 23).

Нека напомним, че реалистичното разкриване на човека изисква пълнота на неговото изображение, многостранност на характерите. Изисква дълбочина

в разработката на колизиите. Изображението не бива да е подчинено на тезата, на някаква предварително установена позиция, да е насочено към жизнената перспектива на характера, отчитайки неговата безпределност.

Във връзка с това е уместно да си спомним едно изказване на Габриел Гарсиа Маркес: „Аз изхождам от необходимостта да се разруши демаркационната линия между онова, което е изглеждало реално, и онова, което се е възприемало като фантастично. Защото в света, който аз съм се старал да пресъздам, такава бариера никога не е съществувала“ („Вопросы литературы“, 1980, кн. 12, с. 11).

А много преди Маркес Н. И. Пирогов бе казал: „Всичко възвишено и прекрасно в нашия живот, в науката, в изкуството е създадено от ума с помощта на фантазията, но и много — от фантазията с помощта на ума. Можем смело да твърдим, че нито Коперник, нито Нютон биха имали такава значение за науката, ако не притежаваха фантазия“ („Симфония“, с. 296).

Известно е, че много от доказаните днес неща преди това са съществували във въображението като нещо нереално, фантастично. Колко различни дела са били смятани за невъзможни, а впоследстви са били претворявани в живота. Нима не изглежда като ерес съдбата на всяка нова истина в началото на нейното съществуване? Според мъдрите слова на поета съдбата на всяка истина, възникнала отначало като мечта, е да бъде първо осмина, дори може би назовавана „кошунство“, а после вече да бъде призната от всички, та дори и от скептиците. „Мечтата — пише А. Франс — е по-могъща от реалността. И нима може да бъде иначе, щом тя самата е най-висшата реалност? Тя е душата на битието“ („Симфония“, с. 296).

Многовековният опит на литературното творчество, включително и новаторските търсения и постижения на съветската литература, са ярко свидетелство за това, че само на основата на реалистичното начало може да се породят едно изкуство на словото, което да изобразява действителния живот в цялото му многообразие и неизчерпаемост. Само реалистичното начало в литературния процес може да го предпази от крайностите — натурализъм, модернизъм, митотворчество. В този смисъл се възприема и особената мисия на реалистичния художествен метод като висша степен на словесно изкуство в постъпателното движение на литературното творчество.

Що се отнася до фантастичното начало в изкуството, има исторически доказателства, че то е дълбоко залегнало в човешката природа и допринася да разберем по-добре това, което става в заобикалящия ни свят. Действително през дългото и неравномерно развитие на човешкото съзнание постигането на законите на природата и обществото постепенно внася уточнение в човешкия поглед към реалния свят. Дори и в процеса на научно откриване на различни явления ние се убеждаваме, че фантастичното начало в живота и изкуството по своите корени неотклонно ни отвежда в реалния свят. Именно такъв извод можем да направим както от поетичното творчество на древния китайски поет Цюй Юан, за когото вече говорихме, така и от творците на художествени ценности в различни страни, неизброими поколения художници на словото, в това число и наши съвременни поети и писатели. Тук ние съзираме един вълнообразен процес, който прилича на непрестанно завладяване на връх след връх. Минават век след век, а реализмът продължава да доминира. В това се разкриват тенденции, които не само произтичат от миналото, но отвеждат и в бъдещето. Да си спомним дори само безсмъртните народни песни на „Шидзин“ („Книга на песните“) от най-далечните времена в доисторическия период на Китай.

Трябва ли да споменаваме колко пъти през време на бурното историческо развитие на съвременната литература модерната критика е обявявала реализма

за мъртъв? Но той, реализмът, се развива и доказва своята жизнестойчивост, своята неизчерпаемост. Не, няма две истини. Истината, ако тя е естетическа, не понася, така да се каже, индивидуално, личностно отношение. Именно истината е онова, което издържа проверката на опита и времето. В продължение на векове реалистическият метод на художественото творчество е доказал своята жизнестойчивост. Това се потвърждава и днес с развитието на съвременните социалистически литератури.

Може би тук трябва да напомним, че главният герой на романа „Везни“, известен архитект, пада от недовършен строеж и частично изгубва паметта си. Авторът проследява всичките психологически моменти на сложния път, който изминава героят, за да възвърне паметта си. Много характерно е това, че процесът на завръщане на паметта на архитекта — така, както го описва авторът на романа — в никакъв случай не може да се сведе до едно чисто физиологично явление. Това е преди всичко процес на изчистване на паметта, на нравствено пречистване на човека от всичко случайно и недостойно в неговия живот, в неговите постъпки и поведение. С все по-нарастващо внимание ние следим разказа на художника, сякаш проникваме в анатомията на чувствата, в емоционалния мир на героя. Така читателят сякаш прониква в душевния свят на героя и неговия автор в мига на творческото му озарение, на приближаване към истината. Той все по-осезаемо усеща връзката на настоящето с миналото, на личното с общото. С други думи, посредством живота на своя герой авторът ни разкрива границите на времето и мисълта, при което личната съдба се съчетава с историческата.

Не всичко в творчеството на Павел Вежинов е лесно за възприемане. Не всички са единодушни в мненията си относно правомерността на художествените възгледи на писателя. Критиците са давали различни оценки. Понякога не без известни основания, а често и без явни доказателства.

Но постепенно е било преодоляно всичко, което пречело да се разбере авторът, неговият художествен замисъл, творческата му задача. И книгите му получават признание като едно вълнуващо явление в духовния живот на съвременника.

Почти винаги при Павел Вежинов пластовете на историческото се проявяват под формата на настоящето, сегашното. И това минало съвсем не е нещо инертно и застинало. То продължава да живее в съзнанието и душите на хората, в паметта на народа, оставя следа в съзнанието, в психологията и поведението. Вероятно това е причина читателят неволно да се поддаде на обаянието, на магическото въздействие на ума, авторската ерудиция и култура. Читателят се приобщава към мислите, вълнуващи човека и човечеството — мисли за правдата, справедливостта, борбата за свобода на личността. Защото авторът издига идеята за простотата на ежедневната истина до висотата на истинската мъдрост.

Като препрочитам романа на Павел Вежинов „Нощем с белите коне“, аз често си спомням неговите думи по повод идеите и образите в книгите му. Смисълът на създаването на една книга — казваше той — е в това читателят сам да стигне до изводите на автора. Читателят трябва да стане съучастник, нещо като съавтор на книгата. В съответствие със собствените си виждания той може и да се отдалечи от замисъла на автора, да избере по-оригинално, свое тълкуване. И това съвсем не е малко. Това означава, че авторът е подтикнал читателя към самостоятелно мислене, активизирал е неговите способности да развие сюжета, дори може би с нещо да го обогати, да му придаде нов оттенък. В словесното изкуство няма нищо окончателно установено. Радостта от това да възприемаш и развиваш мисълта, е най-прекрасният дар за човека.

Всичко това означава, че под въздействието на съдържанието на дадена книга читателят може да утвърди и някои свои съждения, да произнесе своята дума, която да прерасне в определено действие, постъпка, поведение. Едно по-пълно усещане на живия човешки пулс, което би допринесло за по-задълбоченото конкретизиране на идеята.

Като обясняваше образа на главния герой на романа, академик Урумов, моят събеседник сметна за необходимо да обърне внимание, че това е един човек, изпитал докрай всички горчивини на живота, особено що се отнася до това, което сме свикнали да наричаме лична съдба. И въпреки че животът му свършва трагично, той не умира сломен. Твърде силно развити у него са били и мисълта, и интелектът, и душевната устойчивост.

Изниква въпросът, коя е причината за устремно нарастващите в него нравствени сили и духовна твърдост. За това не може да се даде еднозначен отговор. Но основното е чувството за човешко достойнство. Едва ли можем да наречем личност човек, лишен от достойнство. Борбата за развитие на личността и опазване на човешкото достойнство е най-трудната и драматична борба в името на моралното съществуване на всеки човешки индивид.

— От само себе си оттук произтича и простото следствие, че едва ли съществува в света по-голямо морално престъпление от посегателството върху човешката личност — казва Павел Вежинов.

— Доколко Вашият роман „Нощем с белите коне“ е автобиографичен? — попита аз тогава своя събеседник.

— В литературното си произведение всеки автор волно или неволно влага и частица от себе си в образите на своите герои. Немалка роля при създаването на романа изигра и моят собствен жизнен опит. Но все пак, строго погледнато, в моя роман няма автобиографични моменти. Някакъв вътрешен глас ми подсказваше да не пиша непосредствено за себе си. И в същото време не може да няма някакво биографично сходство.

В последно време често срещам в българската литературна критика високи оценки за романа „Нощем с белите коне“. Доколкото можах да разбера, авторите на статиите бяха единодушни в твърдението, че сред всички написани преди и след този роман произведения (например „Бариерата“, „Везни“) „Нощем с белите коне“ е не само най-крупната и многопланова творба, но и един от най-първите крупни романи в българската проза през последните години.

В своята статия „В духовния свят на съвременника“ Боян Ничев изтъква, че очевидно Павел Вежинов дълго и по своему е съзрявал за тази книга. Не само защото тя носи в себе си в разгърнат план много от философско-нравствените проблеми, поставяни в предишните му произведения, но и затова, че тези проблеми са придобили своеобразен, при това напълно зрял романистичен синтез. Когато говорим за повествователната многоплановост на романа, трябва да имаме предвид, че многоплановост в никакъв случай не означава само и единствено сюжетно-фабулното разгръщане на повествованието. Романът ни предлага и едно по-сложно тълкуване на литературната многоплановост, което се развива по-скоро в дълбочина, отколкото в ширина, дава една много-степенна и многопластова представа за вътрешния живот на човека. Той представя сложностите на човешкия характер при взаимоотношенията му с основните нравствени проблеми на нашето време, с вечните проблеми на човешкото битие.

По-нататък Ничев пише, че авторът на романа има своя собствена жизнена среда, от която черпи своите наблюдения и в чиито типични образи възпелтява художествените си идеи. Това е средата на интелигенцията, носеща у себе си проблемите и атмосферата на съвременния социалистически град. Но именно такива произведения като романа „Нощем с белите коне“ показват и относно-

телността на тематичния критерий в подобни случаи. Тъкмо затова е трудно подобни книги да се оценяват с една фраза или да се характеризират според техните тематични признаци. „Нощем с белите коне“ е произведение за човешката взаимност и самота в условията на съвременния живот, за връзките между поколенията, за тяхното сътрудничество и борба; за човешката вяра и безверие; за силата на разума и неговата ограниченост; за неутолимия и вечен стремеж на човека към красота и съвършенство; за несправедливата преходност на човешкото битие, която поставя непреодолима граница пред всеки човешки порив. Това е и книга за смъртта като един от най-великите проблеми на живота. Всичко това са сложни въпроси. От тяхната дълбока същност прорастват кълновете на нелекото, често пъти дори горчиво самопознание. Предубеждението е плод на ограничеността на нашия ум. Ние с неохота вярваме на онова, което е извън пределите на нашия кръгзор. Чак в края на живота си академик Урумов, преминал мъчителния път на размисъла, осъзнава нееднозначността на временното измерение: „И с последните остатъци от своето гаснещо съзнание разбра, че всичко, което се бе случило от онази късна вечер до днешния ден, е било само един разтегнат миг на самозалъгване и надежда.“ Всеки си мечтае за нещо по-добро. Урумов не престава да вярва, че мечтата ще му осигури и успех в науката, и истинското щастие.

Той осъзнава и друго: ... всичко, което свързва човека с миналото, по нищо не се различава от това, което го свързва с бъдещето. Тези две връзки са еднакво здрави и надеждни — и най-важното — еднакво реални. Само слепците вярват, че само днешният ден е истинският. „Напълно справедливо И. Ракша в своята статия „Триединство времени“ („ИЛ“, 1982, кн. 9, с. 200) сравнява тази мисъл на Урумов с подобното изказване на героя разказвач в повестта „Измерения“: „За миналото можем да кажем, че то в крайна сметка се намира в самите нас. А бъдещето? Какво е това? Съществува ли то в действителност? В нас ли е или извън нас? А може би то е само една възможна и вероятна проекция на нашето настояще?“ Към казаното бихме могли да добавим, че има една традиция — при осмислянето на настоящето да използваме миналото, за да предпазим бъдещето от грешки и беди.

Не можем да не се съгласим с българския критик Ничев и по отношение на това, че авторът на романа „Нощем с белите коне“ не се отличава с излишна категоричност на съжденията, с неуместно сложно акцентиране, с преднамерени изводи. Или, както сам авторът говори в един от своите разкази: „При мен всичко ще бъде точно, макар и не съвсем обяснимо.“ Но в нито едно друго свое произведение авторът не е бил толкова щедър в проблематиката на своите търсения, не е бил толкова поливалентен в хода на повествованието и в същото време толкова деликатен в своите изводи. Той е до крайност съсредоточен във всяка мисъл, във всяко движение на човешката душа, сякаш тя е живо същество, което той се старае да не обиди, да не му причини душевна болка. Нравствено-философските проблеми при него обикновено преминават през живата човешка душа, преливат се едни в други и често се разтварят в атмосферата на лирическото състояние. Такъв е характерът на нравствените прозрения на главния герой в романа „Нощем с белите коне“, свързани със смъртни спомени от миналото. Така се ражда и образът на белите коне, изплувал от интимните дълбини на детското битие като илюзия, като нещо призрачно, като някаква представа за пътя на човека — самотен и горд сред синята нощ на живота. По същество това е само една лирическа метафора, в която настроението и атмосферата, разбирането, усетът за порив и движение са с далеч по-голямо значение, отколкото логическото обяснение.

Интересна е, отбелязва Ничев, метафоричната многозначност на един от основните конфликти, около които се развива романът. Академик Урумов и

неговите сътрудници спорят и обсъждат новата концепция за същността на най-страшното и най-тайнствено от всички чудовища на нашето време — раковия тумор. Сред многото хипотези Вежинов избира именно тази, която сякаш крие в себе си най-богатия социален и социологически подтекст и лесно може да прерастване в метафора, която бичува самата сърцевина на социалното зло и болестта на нашето време: замяната на висшите структури с нисши, опитите на последните да се представят за такива, каквито не са. Писателят използва метафората на определено социално равнище, като я насочва срещу така разпространения и популярен феномен, известен с названието „преуспяваща посредственост“. „Няма нищо по-трудно от това да поставиш прегради на пътя на посредствеността — разсъждава един от главните герои на романа на едно събрание. — Нея, както и вирусите, не могат да я задържат никакви филтри, никакви имунизационни системи не могат да ѝ въздействуват, не я сразяват никакви антитела. Защото посредствеността не е наш враг, а приятел. Ние се грижим за нея, пробутваме я чрез роднини и приятели, караме се с тях и ужасно се ядосваме, ако те не ни послушат и отхвърлят нашето протеже.“ Но това далеч не изчерпва съдържанието на метафората. Авторът само ни показва начина за лечение на злокачествения тумор. Довел ни до вратата, той ни оставя на прага. Защото по самия характер на своето художествено мислене Павел Вежинов разчита на активното сътрудничество на читателя при осмислянето на предлагания материал. Разчита на сътворчество.

Българските литературни източници отбелязват и един друг момент: обикновено скуп на страници и думи, никога преди това Павел Вежинов не е бил толкова щедър при поднасянето на литературен материал, както в романа „Нощем с белите коне“. В тази книга са отразени много събития, лица, ситуации, преживявания, човешки срещи и разлъки. Има и две смърти, една женитба, автомобилна катастрофа, една смяна на директор, предстоящо посещение на лауреат на Нобелова награда, очакване на крупно откритие в науката. Всички тези събития и факти се разгръщат на фона на две любовни истории. Едната е обикновено младежко увлечение, а другата — една късно срещната в зряла възраст близост. Първоначално тези случки следват една след друга като малки новели в големия повествователен поток на романа. Да вземем например „унгарската новела“ в живота на академик Урумов. В нея има няколко остри сцени и един женски образ. По-късно обаче тези събития ще проявят своето значение в рамките на цялото произведение. Или един друг случай — епизодът на неговата първа среща с чудото на женската красота в бащиния лекарски кабинет. Или пък — морската повест с първата жена в живота му. Тези отделни сюжети постепенно придобиват връзка помежду си, допълват се взаимно, даже си взаимодействуват.

Необикновеният, дори малко странен епизод с двамата влюбени стари хора в унгарския ресторант в края на романа открива своето значение чрез късната връзка на Урумов с Мария. И става ясно, че в случая е променен и самият критерий за литературната функционалност на сюжетния факт. Тук няма строго съподчинение на случаите и събитията, както в класическия роман. Но това не е и прословутата мозаечна асоциативност на модернистичната проза. В центъра на повествованието са двата основни образа — на академика и на младежа. В тях Павел Вежинов е възвел един от основните проблеми на цялото свое творчество — взаимоотношенията на поколенията, борбата и сътрудничеството между тях. Тук се очертава и един от кардиналните и болезнени въпроси на нашето историческо и духовно развитие. Художникът проявява един особен и постоянен интерес към съвременността с всичките ѝ промени и изяви. В изостреното внимание на писателя към драматичната сложност на тези прояви и изменения ние откриваме не само присъщото му тънко социално чувство, но

и неговата дълбока връзка с българската действителност. По същество романът „Нощем с белите коне“ говори за един особено повишен интерес на Павел Вежинов към психологическите и социално-историческите аспекти на редица вълнуващи го проблеми. А по отношение на приемствеността на поколенията е очевидно, че писателят иска да я приеме като една от отличителните черти на така желаната и непостигната в света на неговите герои нравствена хармония.

Около основната сюжетна линия „академика — младежа“ кръжат и останалите герои. Всички те притежават свои собствени черти и краски, всеки има своя съдба, свое собствено минало. Творческата устременост на повествованието тук е подчертано епична. Героите носят у себе си както личното си минало, така и миналото на рода си. По същество в романа са представени три рода (Урумови, Обретенони, Логофетови) с техните традиции, история, родови черти и навици.

В споменатата вече статия Ничев обръща внимание на това, че очевидно художникът се обръща към вътрешния, духовния свят на персонажите. Това се отнася особено за образа на академик Урумов. „Историята на душата“ на Урумов е показана чрез цяла върволица изразителни психологически ретроспекции. Именно благодарение на това в романа се оформя и един от най-ярките и привлекателни пълнокръвни образи в българската художествена литература. Урумов носи у себе си и създава около себе си прекрасен и хармоничен духовен свят, изтъкан от невидими, но здрави нишки. Тези нишки свързват героя със заобикалящия го свят и в същото време му позволяват да спазва необходимата дистанция. Те го свързват с няколко основни героя, които отразяват душевните му желания. Младежът е неговият стремеж към бъдещето, мечтата му за постоянно многообразие в нашия живот; Мария е неговата мечта в настоящето, надеждата му, че е необходим не само заради идеите и опита му на учен, че е нужен самият той като човек. За българската проза Вежиновият Урумов е един от победните мигове в процеса на художествено изображение и утвърждаване на истинското духовно богатство на нашия съвременник.

Разностранны са размислите на Павел Вежинов относно същността и моралните категории (вж. „Иностранная литература“, 1983, кн. 5, с. 217). В качеството си на морални категории надеждата и отчаянието, казва той, нямат алтернативи. Съществува или надежда, или разпадане на личността и гибел на обществото. В основата на отчаянието е преди всичко страхът — парализиращият волята страх. Някои — както ние ги наричаме антрополози, или както те сами се наричат социалпсихолози — на Запад смятат, че страхът се заражда в дълбините на човешкото съзнание като негово онтологично начало. Отрицателните емоции изключват елемента на съзидание, като, разбира се, изключим противоестествената, превратната представа за понятието съзидание. Те не помагат и за усъвършенстване на съзнанието — продукт на еволюцията, възникнало само преди няколко милиона години. И ако ние искаме да намерим точката на съприкосновение между надеждата и отчаянието, то трябва да апелираме към такива понятия като например способността да се радваш от самия факт, че съществуващ. И все пак страхът — продължава писателят — е реално чувство и не би било правилно да го отречем просто като абсолютно ненужна, вредна категория. Страхът е една от първичните прояви на инстинкта за самосъхранение. Той е породен от самия живот и го предпазва. Но когато страхът замъгли нашето съзнание, той е способен да доведе човек до крайна степен на отчаяние и даже до самоубийство. Излишно изостреното чувство на страх превръща човека в предмет на изследване не само от страна на психиатрите, но и на социолозите. Защото много хора изпадат в отчаяние от нищетата, безработицата, от безизходицата в живота си. Т. нар. „потребителско общество“ фактически е мъртво, тъй като не оправдава своето съществуване и

с това се обрича на гибел. Отделни цивилизации и класови общества са се разпадали и загивали поради отсъствие на жизнени идеали.

От това Павел Вежинов прави своя извод. Като оптимист по натура, той искрено вярва, че ние можем да избегнем третата световна война, че такава изобщо може да няма. Но не един път още ще провисва над главите ни страшният Дамоклиев меч. И дори да успеем да избегнем войната, но продължи да съществува военно напрежение, все едно, е трудно да предположим в каква степен може да пострада човешката психика. Страхът от войната като язва разяжда човешките души, душата на обществото. Не са вече малко и симптомите на заболяването. Как иначе бихме могли да си обясним зверствата, извършвани в Бейрут, постъпките на лицата, които пряко или косвено носят отговорност за извършваните в света престъпления? Има ли граници тяхната безчовечност? Расте броят на хората, които живеят само ден за ден, тъй като нямат никакви надежди за бъдещето.

Именно затова — твърди Павел Вежинов — нашата литература трябва да стане литература на надеждата, човеколюбие, да действа като спасителен балсам за раните на човешките души. Моята любима книга от детството (по-късно тя стана основната книга в целия ми живот) бе „Морекият вълк“ на Джек Лондон. Неговият герой се отличава с храбростта си, благородните си пориви и сила на духа. Когато и аз се сблъсках със суровите изпитания в ония години, когато участвах във войната, книгата не беше у мен, но аз я пазах въ сърцето си. Мисля, че неслучайно произведенията на Джек Лондон се ползват с такава популярност сред милиони читатели.

Във връзка с това е справедлива и неговата забележка, че в нашата страна не се превеждат произведения на литературата, посветени на крайното отчаяние, жестокостта, пропагандиращи насилието и безчовечието, подобно на романите на Флеминг за Джеймс Бонд. И въпреки че ние съвсем не сме пуритани, за нас са под забрана книгите, потапящи читателя в дълбините на порока, извращенията, грубия секс. Ние, писателите, се стремим да изцерим раните на човешката душа, да подтикнем читателя към открит двубой със силите на злото, да укрепим духовните сили на човека, вярата му в тържеството на победата.

Всичко, казано дотук, ни помага да разберем причината за здравината на основите на реалистическия роман на Павел Вежинов. Неговият роман е създаден не въз основа на някакво надкласово възприемане на всички ценности от настоящето и миналото, а преди всичко въз основа на оценката на тези ценности от марксистки позиции относно мястото на народа в историческия процес, в сложния път към разкриване на жизнената правда. Писателят специално съсредоточава вниманието върху културните източници на съвременността, върху изворите на истинския хуманизъм и просвещение, върху всичко онова, което се е противопоставяло на родово-племенната, феодалната (а по-късно и националната) ограниченост и е откривало пътя към обшукване между народите.

Българското литературознание отбелязва, че идеята на Павел Вежинов за духовната и нравствената красота на нашия съвременник е пресъздадена в творчеството му чрез цяла галерия от женски образи. Представените в романа „Нощем с белите коне“ жени са красиви, независими, горди — жени, с достойнство понесли на плещите си бремето на живота и нелекия майчински жребий. Колкото и да са различни вътрешно, духовно те си приличат. Българската литература е особено щедра на очарователни и съдържателни, на нравствено задълбочени и ярки в художествено отношение женски образи. Образно представената в белетристиката красота на човека е разкрита до голяма степен чрез образите на българската жена. Павел Вежинов внася и в тази традиция свой, немалък принос. Но го е направил по своему, в духа на своята собствена поетика и в присъщия само на него литературен стил — не чрез един-единствен,

а чрез цяла плеяда женски образи. Много колоритно, многостранно и твърде оригинално са изразени характерните черти на социалния прототип на неговите героини. Авторът не е забравил и националния колорит на създадения от него женски тип, както и целия духовно изтънчен и нравствено чист свят, който излъчват положителните герои на книгата.

Често ни се струва, че тези образи са изпълнени с героичност и особена романтика. . . Вече никак си не е модерно да се говори за романтика с голяма буква. Ала колкото и да се срамуваме от големите думи, все пак дълбоко в душата и съзнанието ни романтиката е все още жива, безсмъртна, както чувството за прекрасното, както и вековният стремеж към справедливост, към усъвършенстване на живота и на самите нас. Ненапразно ние така ценим всеки пушкински стих, издаваме в транс, любувайки се на Сикстинската мадона. „Ние не можем без романтиката — пише В. И. Ленин. — По-добре е тя да е в повече, отколкото да не достига. Ние винаги сме симпатизирали на революционните романтици даже и когато станяхме несъгласни с тях“ („Симфония“, с. 297).

Да напомним във връзка с това, че литературният критик В. Гусев например смята повестта „Барьерата“ за романтическо произведение, въпреки че с това не всички са съгласни. По-точно Л. Озеров например твърди категорично: „Аз се наемам да докажа, ако стане нужда, че произведението на Вежинов е дори повече от реалистично.“ Изглежда, че спорът в случая е не толкова по отношение на същината, а по-скоро на терминологията. Впрочем различните изследователи имат право на различни виждания. Тук не всичко може да се обясни чрез еднозначна дефиниция.

Книгата „Нощем с белите коне“ е самобитно, ярко, талантливо произведение. То поражда у всекиго нови мисли, разсъждения и изводи. И преди всичко — един основен извод, изказан от самия академик Урумов: „... Най-сериозният проблем, който стои пред съвременното човечество, е да се премахне разделението на света. Да се установи единно човечество на Земята. В противен случай я чака гибел.“ По своята същност романът е оптимистичен. Той вдъхва надежда. Надежда, че човешкият гений и благоразумие ще успеят да унищожат ядреното безумие, да отклонят заплахата от самоунищожение.

С други думи, Павел Вежинов е убеден, че бъдещето принадлежи на взаимното разбирателство между хората и народите, на разбирателството, а не на заканите, не на заплахите. Само взаимното разбирателство и доверие могат да запазят международната безопасност, да съхранят живота на земята. За това става дума. Именно за това.

Ние се сблъскваме тук не само с един създаден от автора психологически образ, но и с един многостранен, противоречив, страдащ човешки характер. С учудваща острота художникът усеща човешката индивидуалност, открива все нови и нови страни на явленията, на душевните преживявания, на нравственото обновяване на човека. При него и най-дребният детайл придобива дълбочина и перспектива.

Павел Вежинов ни предлага не просто само един жест — словото, — а задълбочено, следователно и извънредно интересно пътешествие от външния към вътрешния свят, към постигане на душевното състояние, на характера, на съдбата, към преоткрехване на тайната на образното, на душевната сила, на слабостта, на порока, на страстта, на устремеността. И във всичко художникът се ръководи от предложените му обстоятелства. Обстоятелства, които предлага реалността, самият живот. Във всичко тук се усеща интелектуалната атмосфера, една емоционална свобода. При това писателят отхвърля интуитивните наивности и всякакъв род мистика, макар и да признава, че в живота се срещат необикновени или необясними явления. Очевидно авторът изхожда от

позициите, че всяка една магия и абсурдност ни отвеждат извън границите на здравия смисъл и способността за общуване, в мъртвото пространство на мистиката.

Павел Вежинов притежава собствен творчески поглед и почерк, собствен маниер на художествена разработка на избраната тема. Произведенията му, особено най-зрелите, са лишени от излишни детайли и подробности. В тях е очертан стремеж към образна символика, към епическо повествование, способност ясно да се разграничават илюзията и реалността, наблюдава се един поврат към по-драматичен начин на самоизява.

Последователното развитие на творческата индивидуалност на Павел Вежинов доведе до философско задълбочаване на съдържанието на неговите произведения, до откриване на нов подход към проблема за времето и човешкия живот, традициите и бъдещето. Философският аспект се проявява и в идеята, че не е възможно пълноценно духовно развитие на човека без дълбокото уважение на вечните, животворните културни сили, на нравственото наследство, на националните традиции, в които често се оглежда бъдещето — с други думи, без чувството на уважение към приемствеността в духовните ценности, предавани от поколение на поколение. Художникът сякаш ни внушава: възхищението ти от могъществото на чинара те задължава да се поклониш пред неговите корени.

Късните произведения на Павел Вежинов, като „Нощем с белите коне“, „Барьерата“, „Измерения“, „Звездите над нас“ и др., са проникнати от висока гражданственост и философски смисъл. Със своите трудности и противоречия съвременният живот все по-настойчиво въвежда художника в кръга на своите парливи проблеми, възникнали пред човека и човечеството. При това писателят винаги се старае да подкрепи достойнството на личността. Достоен и красив според него е онзи, който се отличава с чистота на стремежите, който се отнася хуманно към хората, който живее живота на своя народ. Такива са нравствените принципи на Павел Вежинов, неговата гражданска и философска позиция. Според убежденията на автора не потеклото, дрехите или общественото положение определят достойнствата на личността, а духовната красота и нравствените ценности. Мисълта на художника е постоянно насочена към хармонията в човешките взаимоотношения, към величието и сложностите на времето, в което с невидими нишки се преплитат миналото, настоящето и бъдещето.

Спомняме си как героят на романа „Везни“, след като загубва своята събитийна памет, постепенно възстановява естествения си свят по пътя на аналитичното проникване в себе си и стига до онази първична положителна емоция, която ние в най-общ план отъждествяваме със самия живот и по отношение на която разумът се явява нещо вторично. По този начин разумът е изправен пред неразрешимо противоречие, предизвикано от осъзнаването на живота като една външна, противоположна нему категория.

Припомням си отново нашата беседа с Павел Вежинов, която впоследствие бе отразена в няколко публикации.

По време на разговора ни аз насочих вниманието на писателя към неговия стремеж да проникне в човешкото съзнание. Това личи по романа му „Везни“. Тази особеност на неговото творчество ни дава основание да попитаме — доколко човек контролира своето поведение и доколко то е плод на неуправляеми подсъзнателни пластове на човешката психика? Кое определя най-силно поведението на личността?

Павел Вежинов отбелязва, че този въпрос е напълно основателен, макар че не е съвсем съгласен с терминологията. Той обясни, че при един внимателен прочит на романа „Везни“ вероятно ще забележим, че никъде в авторския текст не е употребено понятието „подсъзнание“. И това не е случайно. Човешкото съзнание е нещо целенасочено и единно, въпреки че не

е нито изоморфно, нито монолитно. В съзнанието действително съществуват както вродените (наследствените), така и придобитите ни качества. Но те не са независими едни от други, а се намират в комплексно взаимодействие — различно при различните обстоятелства. Човешкият разум е върхът на човешкото съзнание. Наистина не е съвсем сигурно, че този „връх“ е най-високото постижение на природата, макар че така е прието да се смята. Но развитото човешко съзнание безспорно притежава едно качество — т. нар. самосъзнание, или способност на човека да оценява смисъла и целта на своите действия. Това качество, съчетано с другите, се нарича обикновено душевен мир. Още И. П. Павлов предупреждава, че не бива да разграничаваме строго рефлекторното от психическото. Тук е скрита загадката на живота и неговите проявления. Какво всъщност е животът? За съжаление и до ден-днешен науката не е успяла да намери истински научно обосновано обяснение на това понятие. Нещо повече, съвременните големи учени и преди всичко физиците (Нилс Бор например) твърдят, че животът не може да се обясни с нито един от известните ни (поне досега) закони на физиката или химията. И все пак какво е животът? Къде е границата между живата и неживата природа? Можем да си позволим да отхвърлим хипотезите на някои съвременни учени, тъй като те всъщност са идеалистически, и да се върнем към древногръцкия философ Аристотел, който смятал, че живата материя се различава от неживата по способността си да усеща. Тъкмо тази способност се развива и усъвършенствува при човека до степен на преживяване.

В преживяванията — продължаваше Павел Вежинов — е и смисълът на човешкото съществуване. Това е сферата, в която се решават всичките духовни проблеми на човека. Силата, дълбочината, важността на приживяването ни доближават до онова състояние, което ние сме свикнали да наричаме с баналната дума „щастие“, или пък, от друга страна, ни отдалечават от него. Човек или носи усещането за щастие в себе си, или е изгубил безвъзвратно тази способност. Не искаме да подценявам значението на такова едно понятие като „благосъстояние“. На практика то преди всичко означава задоволяване на човешките потребности. Това, разбира се, е много важно. Но ако то не се превърне в преживяване, т. е. в пълно задоволяване и на духовните потребности, има опасност да се превърне в своята противоположност. Не може да се каже, че на нашата грешна земя богатите и ситите народи са най-щастливите. Много по-щастливи са онези, които имат сили и възможности да живеят в името на някаква висока цел. Струва ми се, че самият процес на постигане на целта носи много по-голямо удовлетворение, отколкото самото ѝ постигане.

Въпросът е в това — продължаваше Павел Вежинов, — доколко човек може да контролира своето поведение. Очевидно по-лесно ни е да контролираме това, което сме придобили под влияние на обществената среда и възпитание. Ние най-често използваме тъкмо тези свои качества. Но те не се развиват на празно място. Както е известно, личността притежава и наследствени, генетични качества, които са се формирали не ден-два, не години, а векове и хилядолетия наред. Те са трудни за обяснение и много често си остават съвсем необясними, преди всичко защото се проявяват много рядко, а някой път и съвсем неочаквано. Те се спотайват, ако може така да се каже, в дълбините на човешкото съзнание. Мисля, че не си струва да говорим абстрактно за доминантата на човешкото поведение. Всичко зависи от това, за кой човек става дума, кога и при какви обстоятелства. Съзнанието на живия човек можем да си представим не като категория, идея, не като някакъв кристал, даже не и като някаква структура, а да си го представим например като река, която тече нейде безкрайно отдалеч. Нейните брегове не са винаги точно установени. В противен случай тя би се превърнала просто в канал. Това би било по-добре за обществото, но пък човекът

би загубил своето богатство като личност. Както е известно, по време на бури и проливни дъждове се случва реката да излезе от бреговете си, да прелее. Какво може да я обуздае? Нищо.

Засегнат бе и въпросът, дали човек е станал по-умен в сравнение с миналото, т. е. дали той става по-интелигентен с течение на времето. Какви промени са настъпили в емоционалната сфера на човешката личност? Днес човекът е безспорно много по-умен, отколкото е бил вчера — каза Павел Вежинов. Голям принос за това имат образованието, по-големият обем знания, разнообразните видове практическа дейност, изискващи далеч по-голямо умствено напрежение. Но едва ли човек е станал по-интелигентен. Защо се прави разлика между тези две понятия? Първото е свързано по-скоро с функционалните качества на човешкия мозък, които се поддават на тренировка и усъвършенствуване. А интелигентността е по-скоро отражение на целия духовен свят на човека, на неговото въображение, най-вече на интуицията му, на неговите творчески способности. На ума са присъщи преди всичко ясна логика и постоянство на логичните връзки и изводи. Един интелигентен човек е винаги по-склонен към свободни комбинации на понятията и представите. Ето защо при него е по-развито чувството за хумор — един от най-характерните признаци за природна интелигентност. Той по-лесно долавя незабележимите на пръв поглед връзки между явленията и нюансите на човешките взаимоотношения. И в крайна сметка по-лесно стига до големи обобщения и до важни научни открития. Към този тип учени принадлежи например Айнщайн, който, както сам той казва, се е досетил за някои основни положения в теорията на относителността още като ученик, т. е. много преди да е придобил достатъчно голям запас от знания.

За съжаление — продължаваше да говори Павел Вежинов — сегашната образователна система (пък и въобще образователната система като такава) насочва вниманието главно към усвояването на нови знания. Но да научиш нещо, означава само наполовина възприето знание. Основното е да се проникне в същността на изучаваното, да се свърже то със системата на асоциативно мислене. Зубренето пречи на мисълта, на това свободно да се търси и открива истината. Не бива да забравяме например, че основната цел на древногръцките гимназии е била развиването на интелектуални способности у учениците. Може би затова всички съвременни учени се прекланят пред интелекта на древногръцките философи, защото и до ден-дневен не могат да направят нищо повече от това да доказват чрез опит и конкретни данни техните велики открития.

Питаме се какви изменения са настъпили в емоционалната сфера на човешката личност? Наистина е трудно да се отговори на този въпрос. Можем само да отбележим (поне ако съдим по класиците на световната литература), че някога чувствата и страстите са били далеч по-силни и бурни и са били основният мотив на човешкото поведение. Неслучайно „Илиадата“ на Омир започва с извешните думи: „Музо, възпей оня гибелен гняв на Ахила Пелеев.“ Чувствата и страстите ръководят и героите на Шекспир, Стендал, Достоевски. Но от друга страна, философите и идеите на Възраждането са били предимно реалистични. В съвременния свят, който ние наричаме „век на научно-техническата революция“, „атомна ера“, „електронна епоха“, та дори и „космическа ера“, чувствата като че ли отстъпват пред завоеванията на разума. За съжаление хората все повече свикват да приемат тези открития като фактор, който решава бъдещето на човечеството, и не си дават ясна сметка за опасността, която те таят още в своя зародиш. Става дума не за последствията от атомна война, не и за унищожаването на заобикалящата ни среда или изтощаването на природните ресурси. Става дума за нещо много по-страшно — за човешкия крах, за обезличаването на личността. Невъзможно е да се изброят всички източници на тази опасност, но фактът си остава факт. Съвременната цивилизация става

все по-утилитарна и прагматична, тя притъпява, дори потиска емоционалните подбуди, унифицира човешките характери. Именно това задължава нашето социалистическо общество така твърдо и настойчиво да издига лозунга за борба „за всестранно развита човешка личност“. На практика това означава преди всичко хармония между рационалното и емоционалното у човека, разкриване на цялото му душевно богатство, възпитаване на творческо отношение към труда.

Естествено възниква въпросът, в какво се изразява хармонията между човек и природа. . . И Павел Вежинов сподели, че според него историческият момент, в който ние живеем, е кулминация на трагичното противоречие между човек и природа. Говорихме вече за разрушаването на природата, за хищническата експлоатация на природните ресурси. При това всички хора вероятно разбират, че така не може да продължава вечно. Ако си представим висшия разум в някакъв материализиран вид, в случая той вероятно би се пръснал, потресен от човешката слепота. Разбира се, съвременният човек търси изход в едни или други илюзии и надежди, но няма никаква гаранция, че тези надежди ще се сбъднат в какъвто и да било реален срок. Много се пише и говори за неизчерпаемите източници на термоядрена енергия. Дори за преселение в космическото пространство. Но дори това и да се осъществи, ще си останат основните проблеми. Как ние, човекът изобщо, бихме се приспособили за живот в среда, която не е приспособена за живеене? Милиони години природата е съществувала като състоящо се от автономни части неделимо цяло. Би ли могло да съществува само по себе си, отделно, едно звено, откъснато от тази верига?! Не. Във всеки случай, ние не бива да рискуваме, използвайки такава възможност, защото добре ни е известно какво ни очаква — израждане или безумие.

Единственият начин да се преодолее това трагично противоречие — продължи писателят — е човек да осъзнае себе си не като стопанин или експлоататор на природата, а като звено в нейното вечно развитие. Лесно е да се каже това, но е безкрайно трудно да се постигне. Навярно ще минат много векове, докато хората коренно променят основите на бъдещите цивилизации. Но откъде да се тръгне?! Не назад към природата, разбира се, това е вече невъзможно. Трябва да се върви напред към природата и заедно с природата, използвайки и развивайки нейните неизчерпаеми жизнени сили. Това вероятно ще е възможно в едно ново общество — общество без класи и вътрешни конфликти.

Когато заговорихме за разликата между мъжа и жената в отношението им към хората, природата и света, Вежинов отбелязва, че макар и да не се е занимавал с този проблем, със сигурност би могъл да каже едно: жената е много по-естествено творение на природата. Тя е много по-приспособена към изискванията на живота. Да създаваш човешки живот и да го защитаващ е нещо несравнимо по-велико, отколкото да го превръщаш в парчета обгорено месо.

Известно е, че по страниците на книгите му често ще се появи например някакво котенце със свое, котешко разбиране за хората, което обаче притежава много човешки черти. В „Синият къмък“ има една страшна сцена — обезумял от ярост човек се нахвърля с безсмислена жестокост върху коня, във „Везни“ завръщането на кученцето Пинки се превръща в символ на спасителна любов. Искаше ми се да разбера какво мисли писателят за отношението на човека към животните като част от по-общия въпрос за отношенията между човека и природата.

Отношението към животните — отговори Павел Вежинов — е един от най-важните аспекти на проблема за взаимоотношенията на човека и природата. Всяко животно има право на съществуване и съществуването на всяко има свой смисъл. Освен това не бива да смятаме, че животните, та дори и насекомите, са съвършено безсъзнателни същества. Т. нар. инстинкт не е чисто природна даденост. Това също е опит, своеобразен разум, някакво отношение, автомати-

зъм, включен в генетическия код на вида. Човек също притежава някои полезни инстинкти, без които той едва ли би могъл да се появи на бял свят. Още не е доказано окончателно дали разумът и волята на човека са целенасочени. В известен смисъл може дори да се каже, че те внасят дезорганизация в поведението. При някои видове животни, например пчелите, мравките, организацията на колективния живот е далеч по-съвършена, отколкото при човека. И въпреки че е трудно да се нарече „обществена“, тази организация до голяма степен гарантира както тяхната общност, така и тяхното съществуване. Животните с много редки изключения не водят такива жестоки вътрешновидови войни, каквито водят хората, или във всеки случай, каквито са водени досега. . . Взаимопомощта на индивидите при някои видове животни е просто учудваща и стига дори до саможертва. Не бива да се подценява и техният емоционален живот, техните чувства. Съвсем близо до моя прозорец, каза ми Павел Вежинов, има гнездо на гълъби, в което те отглеждат пиленцата си. Възхищава ме силно тяхната взаимна привързаност, тяхната любов (защо пък не), техните самоотвержени грижи за малките. Нима бих могъл да убия тези птици? Аз по-скоро бих счупил ръката на всеки, който би дръзнал да им посегне.

Когато подхванахме разговор за романа „Измерения“, аз си спомних, че там се говореше за невъзможността на човека да опознае докрай себе си. Авторът пише: „Това е далеч по-невъзможно, отколкото да полетиш като птица в небето. Коего сигурно все някога ще се случи, защото това е в границите на човешките възможности.“ И аз исках да разбера каква е писателската мисъл относно потенциалните възможности на човека.

Тези думи—отговори Павел Вежинов—са по-скоро художествена хипербола, но тя все пак си има и научна обосновка. Не е далече вероятно денят, когато човек най-накрая ще открие тайната на явлението, наречено гравитация. И въпреки че тя е съвсем малка според мнението на физиците, може да бъде преодоляна само с помощта на свръхмощна енергия. Сигурно това е така, но знае ли науката всичко за енергията? Може би това, което ние наричаме живот, притежава своя, все още неизвестна за нас енергия. Как да си обясним иначе факта, че пшеничното зърно преодолява не само гравитацията, но и огромната маса земя, под която е засято? Вече е научно установено, че живата материя непрекъснато нарушава едни или други важни физични закони. Така че можем да допуснем, че в това отношение тя не е изчерпала всичките си възможности.

Извънредно интересни са духовно-нравствените търсения на Павел Вежинов. Той е един активен, самобитен художник, остро усещащ духа на времето. Писателят се ръководи от тезата, че литературата е не само изкуство, а че притежава и качества на обективна наука за духовния свят на човека. Той открива допирни точки между теорията на науката и теорията на изкуството, като смята, че литературата може да има общи цели с такива науки като социологията, философията, психологията, дори и с екологията — една млада, но твърде перспективна наука. Известно е във връзка с това, че Айнщайн например е твърдял, че никоя страна, чужда на хармоничните закони на изкуството, не може да се смята за справедлива. Нему принадлежат и думите, че в научното мислене винаги присъства и елемент на поезия. Истинската наука и истинската музика изискват еднороден мисловен процес („Симфония“, с. 294).

Писателят търсеше познавателната ценност на изкуството преди всичко в теориите на самото изкуство. Познавателната ценност на изкуството може да нараства само в този смисъл — като познание за човешката личност, за сложните, понякога трудно достъпни дълбини на човешката душевност. При това художникът беше дълбоко убеден, че някои основни качества на душевната структура, особено емоционалните, са присъщи не само на хората. Писателят смята, че човечеството не би могло да реши своите проблеми, ако в края на

краищата не проумее, че е само една брънка в огромната, безкрайна верига на живота.

Според Павел Вежинов чувството не е само непосредствената биохимична реакция. По своята същност то включва оценки за контактите с външния свят, понятията за добро и зло, за полезно и вредно, за опасно и безопасно. . . С други думи, чувството притежава и свойствата на разума, чрез тях то обслужва паметта — основата на разума и логиката. Чувството и разумът стоят върху единната основа на живота. Противоречието между тях е по принцип естествено съзидателно. Ако то стане „неразрешимо“, каза писателят, това ще означава, че човек сам е тръгнал към своята гибел, защото не умее да се контролира, да се владее. А такава опасност съществува. И тя се поражда главно от заблуждението, че уж разумът се е появил „от само себе си“ върху празно място, като една разделителна линия между човека и животното, а не представлява постоянен и непрекъснат процес, който по пътя на усъвършенствуването е преминал през всички форми на живот. В това не можем да не съзрем проява на духовното и дълбоко осъзнато начало в човешкото битие.

Цялата дейност на Павел Вежинов като художник е един дълъг път на самотопознание. Създавайки своите произведения, Павел Вежинов дълбоко вярваше, че литературата трябва да е насочена към читателите. Всичко останало е лъжа и позьорство. С това той доказваше, че книгата като произведение на словесното изкуство може да стане израз на духовното състояние на човешката общност. Често някои книги остават при човека завинаги, съпровождат го през целия му живот. Приобщаването на читателя към света на художника поражда чувство на вътрешно единство, помага на човека духовно да се издигне над ежедневието.

Колкото до известния въпрос: не се ли подлага фантастът повече от другите писатели на опасността да бъде опроверган от бъдещето, писателят смята, че най-тъжното е, когато те опровергае настоящето. Той отбелязваше, че всяка дълбока бразда в настоящето не може да не остави забележима следа в бъдещето. Авторитетът на Хърбърт Уелс или Рей Бредбъри едва ли е пострадал от факта, че на Марс няма нито хора, нито дори буболечки. Горедолу така стоят нещата и в науката, въпреки че тя постоянно опровергава своите истини. Едва ли някой от хората, оставили своя следа в развитието на науката, се е надявал на безсмъртие. Но както и да се променя човечеството и неговата цивилизация, имената на Аристотел, Нютон, Дарвин завинаги са влезли в историята.

Под високите звезди се раждат и високи съдби. Едва ли е разумно да убеждаваме и себе си, и другите, че всички таланти и дарования са заменими. Нееднозначно е и творческото дълголетие на писателите. Павел Вежинов не е извън времето. Неговото творчество ще премине през години и поколения, защото хората идваха при него да търсят мъдрост и утешение и никой не си отиваше с празни ръце. В това е душевното величие на писателя.

Да си истински художник не е професия, а съдба. Творчеството на Павел Вежинов е висок дар на писателя по призвание. Той е красив с човешката си същност, с творческото си озарение, с проникателната мъдрост на таланта. И всяка среща с него и с книгите му е истинска радост. Неговият дълбоко личен, доверчив и в същото време остро психологичен авторски стил се усеща още от първите страници на книгите му.

Паметта е най-дивната и най-трагичната способност на хората. Ние можем само да помним, но никога вече не можем да видим тези, които са напуснали нашия свят. Никога вече не ще можем да повторим нашите срещи, личното общуване с Павел Вежинов, с този дълбок, мъдър и обаятелен човек. Той не успя да дослуша докрай песните, докрай да се порадва на любовта на близките си, не успя докрай да измине своя кратък земен път. Но творческото му наследство

остава на хората и ще бъде за тях източник на етично и естетично удовлетворение, жив извор на мисъл и вдъхновение. Ние възприемаме като реално съществуващи всички образи, създадени от творческото въображение на художника. И им вярваме. С тях е трудно да се разделиш. В тях прозира обликът на нашия съвременник, с най-прекрасните му черти — искреност, спокойна мъдрост, непосредственост на чувствата.

Диалогът на читателите с автора, обобщил времето — времето на духовно обновление, — продължава. Днешният читател, както и всяко ново поколение, има своя мярка, свои изисквания както към живота, така и към изкуството. Това задължава днес художника да бъде още по-проницателен, още по-мъдър.

Този диалог е израз на живата и неразривна причастност на хората към творческия свят на един наш съвременник — забележителния властелин на мисълта и словото Павел Вежинов.

Превела от руски: Бойка Елитова-Цигова